

Vindmöllan Östarp

Byte av fotträn.
Östarp 1:3, Sjöbo kommun, Skåne län
Antikvarisk medverkan/2023
Lena Aurivillius Hector

Titel: Vindmöllan Östarp
Författare: Lena Aurivillius Hector
Kulturmiljörapport: 2023:18
Foto: Lena Aurivillius Hector
Omslagsbild: Vindmöllan på Kulturens Östarp
Upphovsrätt: Där inget annat är angivet, enligt Creative Commons licens CC BY

Innehållsförteckning

Inledning	2
Administrativa uppgifter	2
Sammanfattning av utförda arbeten	3
Material	3
Åtgärdsbehov och antikvarisk målsättning	4
Historik (med relevans för åtgärderna)	4
Åtgärdshistorik.....	6
Byggnadsbeskrivning	7
Utförda åtgärder	7
lakttagelser som gjorts under arbetet	8
Avvikelser från handlingar	8
Övriga handlingar med relevans för ärendet	8
Kulturhistorisk bedömning av arbetet	9
Bilder	10
Före åtgärder	10
Under arbete.....	15
Efter åtgärder.....	16

Inledning

Kulturen har beviljats kulturmiljövårdsanslag för åtgärder på vindmöllan inom kulturresevatet Kulturens Östarp. Under våren 2023 byttes fotträ och delar av fotstivorna ut på vindmöllan och stenfoten lagades och putsades med kalk på ovansidan. Arbetena utfördes av Byggnadshantverk byggmästare Michael Andersén under tiden 2023-05-03 - 2023-06-15.

Vindmöllans placering markerad i Kulturen Östarp kulturresevat.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 434-36873-2022

Beslutsdatum: 2023-04-14

Bidrag dnr: 434-36873-2022

Bidrag: 250 000 kronor, därtill tillkom kostnad för antikvarisk medverkan 26 400 kronor.

Fastighet: Östarp 1:3

Kommun: Sjöbo

Åtgärdsförslag: Michael Andersén, Byggnadshantverk i Helsingborg

Beställare/byggherre: Kulturen Lund, Lars Salminen

Entreprenör: Michael Andersén, Byggnadshantverk i Helsingborg

Antikvarisk medverkan, rapportens författare: Kulturen, Lena Aurivillius Hector under handledning av Carita Melchert

Kulturens projektnummer: B_ 2022_0030

Startdatum: 2023-05-03

Slutbesiktning: 2023-06-15

Sammanfattning av utförda arbeten

Under maj och juni månad 2023 har fotträn och delar av snedstivorna på vindmöllan på Östarp bytts ut. Fotträna var rötskadade och byttes ut i sin helhet. Nio stycken av stivorna har bevarats och fem har bytts ut. En yttre fotstiva i det norra stivparet och en yttre fotstiva i det södra stivparet har skarvats med återanvänt virke från de fotstivor som bytts ut. Även stenfoten har lagats och ovansidan täcktes med hydrauliskt kalkbruk.

Material

Ekvirke 250 x 250 mm från Järseke såg

Smidd spik och klippspik i olika dimensioner från Claessons trätjära

Långa bultar återanvända från hantverkaren.

Nya beslag smidda av Lars Otto Lindskog i Hjortshög.

Dalbränd trätjära från Claessons trätjära.

Saint-Astier NHL 5 opigmenterad från Målarkalk

Befintliga märlor på möllan återanvändes.

Befintliga hillor på möllan återanvändes.

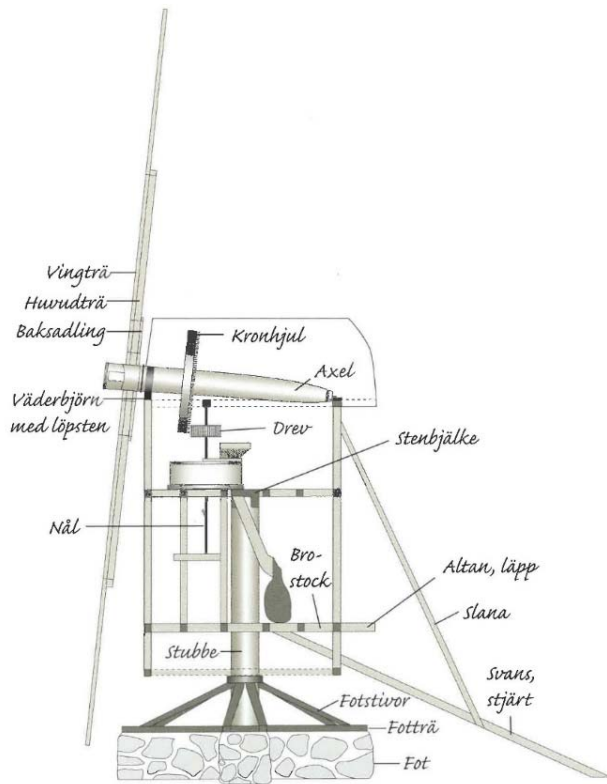
Åtgärdsbehov och antikvarisk målsättning

Kulturmiljöanslag beviljades till åtgärder på möllans kryssfot, vindmöllan har dock stort behov av flera restaureringsåtgärder som noterades redan i samband med att underhållsplanen för möllan togs fram 2011. Vid Michael Anderséns, Byggnadshantverk, skadebesiktning 2022 konstaterades skador på stubbens ände, axel, svans, slator, bölets brädtak, takets bräddäckning och vingar. En av stensbjälkarna är knäckt och vingarna har varit nedtagna sedan 2019. Kryssfotens fotträ var rötskadade och skarvade i flera omgångar. Delar av fotstivorna var rötskadade och endast hälften av fotstivorna var spända och övriga stivor bar inte upp stubben. Stenfoten hade utfallna stenar.

Den antikvariska målsättningen är att möllan ska restaureras med traditionella material och metoder för ett långsiktigt bevarande. Vindmöllan ingår som en del av friluftsmuseets allmogemiljö som har ett pedagogiskt uppdrag att visa på allmogens arbetsmetoder i jordbruket och livsmedelsförsörjningen.

Historik (med relevans för åtgärderna)

Vindmöllan är en så kallad stubbamölla eller stolpkvarn, byggd i början av 1800-talet. Den stod från början på Vipeholmsområdet i Lund, men flyttades 1845 till Skönadal öster om Villa Sunna, Lund och därifrån till Kulturens Östarp kring 1924 i samband med att friluftsmuseet invigdes. Museets grundare, Georg Karlin, ville skapa ett levande museum som visade på äldre tiders självhushållning innan jordbrukets rationaliseringar. Förutom vindmöllan flyttades även malttorkan, brytestugan och vattenmöllan till miljön kring Gamlegård och Møllegården uppfördes för gårdsfogden.

Principritning på en stubbamölla ur Carita Johanssons bok *Skånska möllor* (2003).

Möllan vid Skönadal, Lund. Källa: Carlotta Kulturen.

*Möllan flyttad till Östarp 1922. Något osäkert årtal då möllan enligt uppgift flyttade till Östarp 1924.
Källa: Carlotta Kulturen.*

Åtgärdshistorik

Fler åtgärder än de som listas nedan har utförts på möllan men uppgifter kring dessa saknas i arkiven.

1952 Förslag till reparationer (Kulturens arkiv LII:3).

1960 Möllan lagas och riktas.

1961 Möllan riktas och förstärks av möllebyggare Martin Månsson, Tomelilla.

1970 Vingarna repareras.

1978 Nya trappsteg och räcken.

2018 Provisorisk lagning av tak.

2019 Vingarna monteras ner.

Byggnadsbeskrivning

Stubbamöllan står på en stenfot uppdelad i fyra delar, fotpallar. På varje fotpall vilar parvisa fotträ som tillsammans bildar möllans kryssfot. På varje fotträ står en främre och bakre fotstiva. Fotstivor och fotträ är av både bilat och sågat virke och är skarvade i omgångar. De skarvade fotträna i kryssfoten hålls ihop av bultar och järn. De skarvade fotstivorna hålls ihop av återanvända vagnsjärn. På det bilade virket syns huggmärken efter de olika typer av yxor som använts. Stenfoten är av fogad gråsten. Möllan är uppbyggd av en centralt placerad kraftig stolpe i ek, stubben, fotstivor och fotträ som stabiliserar stubben. Kvarnhusets fasader består av både äldre och nyare spikad sågad lockpanel av resvirke klätt med lockpanel. Lockpanelen är av varierande ålder med både raka sågspår och cirkelsågade spår. Äldre panel finns på gavelröstet vid vingarna och på fasaden vänster om svansen. Fasaden är struken med tjära, den kan vara struken med cuprinol tidigare. Panelen är delad med en horisontell vattlist. Möllan har ett mansardtak av lockpanel ochnock av vinkellagda brädor. Svansen leder upp till bron där man går in genom dörren till möllan. På var sida om svansen går en snedsträva från möllans övre plan till svansen. En dörr där man går in i möllan och ovanför denna finns en lucka. Båda är av stående tjärstrukna brädor.

Utförda åtgärder

Virket i ek till fotträ och fotstivor levererades i sågat fyrkantstimmer och bilades på plats. Då virket var torkat var det svårt att använda en saxslipad yxa, istället valdes vikingabila samt mittbila som ger stora skär och ytor. Det torkade virket var relativt sprucket men är normalt för torkat ekvirke. För att kunna utföra arbetet stöttades stubben med fyra triangulära järnstag. En i vart ytterhorn med två fästpunkter i stubben och en stödpoint mot ett tillfälligt upplag mot mark. Genom att justera upplaget med domkraft kunde möllan riktas och lyftas efter behov.

Möllans kryssfot består av fotträ lagda i kryss. Kryssfoten byttes ut i sin helhet då den var kraftigt rötskadad och skarvad i omgångar med både bilat och sågat virke. Kryssfotens fotträ lades halvt i halvt, kilar vid stubben återanvändes. Virket till fotträna har dimensionen 250 x 250 mm. Järnstagen mellan de parvisa fotträna återanvändes och fästes med bultar som återanvändes och som i vissa fall fick gångas om. Fotträns ändar hade lite olika utformning. Med utgångspunkt från äldre bildmaterial och befintliga fotändar utformades fotändarna med en övre avfasning som bilades fram och ett sågat avslut då de befintliga ändarna var sågade.

Cirka hälften av fotstivorna var skarvade sedan tidigare. Nio stycken av stivorna har bevarats och fem har bytts ut. De näsor, nedre ändar, på fotstivorna som var rötskadade sågades av. Virket till fotstivorna har dimensionen 200 x 250 mm. En yttre fotstiva i det norra stivparet och en yttre fotstiva i det södra

stivparet har skarvats med återvänt virke från de fotstivor som bytts ut. Stivorna skarvades med längdskarvar och fästes med smidd spik. Vagnsjärnen som spänner fotstivorna mot fotträna spikades med galvad klippspik. Fotstivorna har sned anfang i båda ändar och är fästa med tapp i urtagen i stubben. Anläggningsytorna tjärades innan de monterades.

Hillor, vagnsjärn, och märlor återanvändes och rostskyddades med linolja.

Stenfotens utfallna stenar murades in på nytt med hydrauliskt kalkbruk NHL 5. Murens ovansida täcktes med hydrauliskt kalkbruk, NHL 5.

Lakttagelser som gjorts under arbetet

Kryssfoten var skarvad ett otal gånger med båda bilat och sågat virke. Några av de mittersta delarna kan vara originalvirke. Inskriptionen B följt av romersk siffra, fanns på några av fotstivorna vilket troligen är en markering för bakre fotstiva. På det bilade virket syntes huggmärken efter de olika typer av yxor som använts. Hillorna på möllan var tillverkade av återanvända vagnsjärn, järn som tidigare suttit kring vagnshjul. Dessa vagnsjärn återanvändes till hillorna.

Avvikelser från handlingar

Inga avvikelser.

Arbetet har utförts enligt godkänd arbetsbeskrivning. Vid startmötet fördes en diskussion kring varför fotträna och fotstivor ska bilas. Möllan är från sekelskiftet 1800 då man med all säkerhet bilade dessa byggnadsdelar. Möllan ingår som en del av den ålderdomliga kulturmiljön på Kulturens Östarp som visar på den förindustriella tiden med självhushållning därför finns det även ett pedagogiskt värde i att fotträna och fotstivor är bilade.

Övriga handlingar med relevans för ärendet

Vindmöllan har stort behov av flera restaureringsåtgärder även på stubbens ände, axel, svans, slador, bölets brädtak, takets brädtäckning och vingar. En av stensbjälkarna är knäckt och vingarna har varit nedtagna sedan 2019.

Kulturhistorisk bedömning av arbetet

Vindmöllan på Östarp är en del av en museal allmogemiljö som har ett pedagogiskt uppdrag att visa på allmogens arbetsmetoder och traditionellt hantverk.

Åtgärdsförslagets intentioner har följts och arbete har utförts med stor hantverksskicklighet och god kännedom om traditionella material och metoder vilket bevarar möllans kulturhistoriska värde. Arbetet med kryssfoten innebär att traditionellt hantverk kan tillgängliggöras för en bredare allmänhet.

Bilder

Före åtgärder

Vindmöllan fotad mot söder.

Fotstivor och kryssfot med foträn. Östra och västra fotpallen. Vy mot väster.

Kryssfoten med skarvade foträn.

Skarvat fotträ som hålls ihop av järn.

Fottrån på östra fotpallen. Vy mot väster.

Rötskadade fotträn och fotstivor på den södra fotpallen. Vy mot norr.

Fotträn och fotstivor på den västra fotpallen. Vy mot söder.

Kraftigt rötskadad fotstiva på den västra fotpallen. Vy mot öster.

Ände på fotträ med en avfasad, bilad övre yta.

Inskription B III på en av de bakre fotstivorna. Denna stiva bevarades.

Under arbete

Möllan är uppstämpad. Vy mot väster.

Nytt fotträ och fotstiva är monterat. Fotträet ännu inte förkortat och avfasat.

Hillor tillverkade av vagnsjärn, märlor och smidd spik. Dessa återanvändes.

Efter åtgärder

Kryssfoten lagd halvt i halvt. Kilarna mot stubben har återanvänts.

Fotträn med avfasade ändar. Stenfoten kalkad.

Kryssfot och gamla och nya fotstivor. Fotstivor fästa med tapp i stubben.

Längdskarvning av en av de södra fotstivorna där virket återanvänts.

Vindmöllan med den nya kryssfoten. Vy mot nordost.

